

Fogalmazás

Tartalom

A fogalmazás tanítása	3
Különböző műfajú szövegek készíttetése és korrigáltatása	4
Az elbeszélő fogalmazás tanítása	4
A tanítás normája	7
Néhány norma az előkészítő időszak tanulásirányítására vonatkozóan	8
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	9
A tanulásirányítás normái	9
A hír, a hirdetés és a meghívó tanítása	9
A tanulásirányítás normái	10
Mit jelent a meghívó szerkesztésének tanítása?	10
A tanulásirányítás normái	11
A leíró fogalmazás tanítása	11
Mit jelent a leírás tanítása?	11
Hogyan tanítjuk a leíró szövegek fogalmazását?	12
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	14
Az előkészítő időszak tanulásirányítás normái	14
A tanulásirányítás normái	15
A jellemzés tanítása	15
Mit értünk jellemzésen?	15
Hogyan tanítjuk a jellemzést?	15
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	17
Tanulásirányítási normák az előkészítő idősakra vonatkozóan	17
A levélírás tanítása	18
Mit jelent a levélírás tanítása?	18
Hogyan tanítjuk a levélírást?	18
Az előkészítő időszak tanulásirányítás normái	20
A szövegtömörítés tanítása	21

Mit jelent a szövegtömörítés?	21
Hogyan tanítjuk a szövegtömörítést?	21
A tanulásirányítás normái	21
Tanulásszervezési kérdések	22
Felhasznált irodalom	23

A fogalmazás tanítása

Fogalmazástanításunk tananyaga a *műfajok tekintetében* 3. osztályban tovább bővül. A már 2. osztályban elkezdett elbeszélő fogalmazás, hír és hirdetés szerkesztésének tanításán túl a leírással, a jellemzéssel és a levélírással kapcsolatos tudnivalókkal is megismertetjük a tanulókat. Ugyancsak 3. osztálytól tanítjuk a szövegtömörítést és a meghívók írását.

Fogalmazástanításunkban ez évben is következetesen érvényesítjük a 2. *személy szempontját*, s továbbra is hangsúlyt fektetünk a *szövegkorrigálás* tanítására (lásd: *Tanítási program 2. osztály*).

Fogalmazástanításunk jellemzőinek felidézése után a következőképpen elemezzük a 3. osztályos tanítási gyakorlatunkat: mivel a 2. osztályos *Tanítási programban* már közreadtunk egy szövegtani problématípusokat tartalmazó összefoglalót, s már néhány ahhoz kapcsolódó feladattípus tanítási, gyakorlási módját is tárgyaltuk, ezért az ott leírtakra ez évben csak visszautalunk. A műfajok tanítási eljárásait a tantervben leírt sorrendben, az újonnan belépő szövegtani, műfaji és nyelvhelyességi ismeretek tanításával együtt tárgyaljuk.

Fogalmazástanítási szemléletmódunk szerint a fogalmazástanulás folyamatát – a 2. osztályban leírtakhoz hasonlóan – ez évben is 3 fő szakaszra bontjuk. Ezek a következők:

- a) a fogalmazásírást műfaji, szövegtani, nyelvhelyességi szempontból előkészítő szakasz;
- b) az önálló fogalmazásírás;
- c) a műfaji, a szövegszerkesztési és nyelvhelyességi szempontból történő önkorrekcio tanítása.

Az alábbiakban közöljük azokat a terminusneveket, egyszerűsített definíciókat, amelyek feltételei a sikeres fogalmazástanításnak. Ezek megtanítására az előkészítő tréningek szakaszában egy-egy gyakorlattípus megismertetése után kerülhet sor. A terminusok és definíciók felidézése egy adott feladathelyet előtt történhet (például: szabadon választott témáról írt elbeszélés fogalmazása előtt a pedagógus idéztesse fel a tanulókkal az elbeszélés műfaji jellemzőit, vagy a fogalmazások önkorrekcioját megelőző szövegjavítási tréningek során használtassa és értelmeztesse a szóban forgó terminusneveket).

A 3. osztályban használt terminusnevek és egyszerűsített definíciók, ahogyan a tanulóktól a meghatározásokat és a körülírásokat elvárhatjuk:

Alanyváltás: Alanyváltás akkor történik, amikor egy szövegrészletbe új szereplő lép be. Féltreérthető, ha az állítmány személyragjával az első szereplőre utalunk vissza.

Előfeltevés: Beszédünkben gyakran használunk olyan mondatokat, amelyekben nem mondunk ki minden ismeretet. „Beszámítjuk”, hogy a hallgató az elhallgatott ismereteket ki tudja következtetni. Ezeket a kikövetkeztethető ismereteket előfeltevéseknek hívjuk.

Koherencia, koherens: Akkor koherens egy szöveg, ha mondattani témabeli és szerkesztésbeli kapcsolatban állnak egymással. A szövegkoherenciát például az utaló névmások, a tematikus főnevek, a részletezés teremthetik meg.

Részletezés: Egy mondat tartalmát a rákövetkező mondat pontosabban, bővebben fejti ki.

Szöveg: Mondatokból épül fel. A mondatok kapcsolatban állnak egymással. A kapcsolódást, a szövegkoherenciát a téma és a szövegszerkesztés biztosítja.

Tematikus főnév: Az előző mondat témáját viszi tovább, így teremt kapcsolatot a két mondat közt.

Téma: Amiről a szöveg szól.

Tételmondat: Egy meghatározott, általában bekezdésnyi szövegegység egy mondatba sűrített mondanivalója.

Utaló névmások: Főneveket helyettesítenek. Egy másik mondatban szereplő névszóra utalnak, így biztosítják a kapcsolatot a mondatok között.

Vázlat: Egy téma kifejtésének a terve.

Az elbeszélő fogalmazás írásbeli szövegműfaj. Az elbeszélő fogalmazás eseményeket mond el időrendben, úgy, hogy közben az események helyét idejét pontosan megjelöli. Az eseményelmondáshoz a szereplők párbeszédeit is felhasználja.

A hirdetés tömör, publicisztikai szövegműfaj, egy elkövetkező eseményről értesít, magában foglalja az esemény helyét, idejét, és általában valamilyen feladatot is ad. A megszólítás megjelöli azokat a személyeket, akiknek a hirdetés szól; az aláírásból pedig megtudhatjuk, ki a hirdető.

A hír rövid, publicisztikai szövegműfaj, megnevezi a már megtörtént eseményt és résztvevőit, leírja helyszínét és időpontját.

A jellemzés olyan szövegműfaj, amely élőlények legfontosabb jellemvonásait írja le magatartásuk, érintkezési szokásaik, beszédmódjuk alapján.

A leírás olyan szövegműfaj, amely egy tárgy, egy állat, egy növény, egy ember, egy tér vagy egy tevékenység legjellemzőbb külső tulajdonságait írja le egy meghatározott szempontot követve.

A levél írásbeli szövegműfaj. A levélben a levélíró eseményeket, kívánságokat, érzelmeket, véleményt mond el és azokat indokolt esetben leíró, elbeszélő, jellemző részekkel pontosítja. A levél hangnemét a címzett, a téma, a levélíró és a címzett kapcsolata határozza meg. Kommunikációs szempontból a levél a kapcsolattartás eszköze.

A meghívó a meghívottat egy elkövetkező eseményen való részvételre készíti udvarias formában. Tájékoztatja az esemény helyéről, idejéről, a fontos tudnivalókról (öltözék, program stb.).

Különböző műfajú szövegek készítése és korrigálása

Az elbeszélő fogalmazás tanítása

E szövegműfaj tanítását a 2. osztályos *Tanítási programunkban* már részletesen leírtuk. Ezért itt csak vázlatosan tekintjük át. Részletesen a 3. osztályban újonnan belépő előkészítő tréningekről szólunk.

1. A FOGALMAZÁST ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ

E szakasz céljainak – műfaji, szövegalkotási és nyelvhelyességi ismeretek nyújtása, a szövegjavítási képesség fejlesztése –, megvalósítását az alábbi taneszközök segítik: a *Nyelvtan, helyesírás, fogalmazás* munkáltató tankönyv *Fogalmazás* című fejezetének (a továbbiakban *Fogalmazás* munkafüzet) és a *Feladatgyűjtemény* fogalmazás fejezetének feladatai.

A 2. osztályos *Tanítási program*ban már részletesen leírt típusgyakorlatok és tanítási eljárásaik – a mondatkapcsolás; a tematikus főnév pótlása, a névmáshasználat; a részletezés; az alanyváltás – ez évben a következőkkel bővülnek:

A) Az elbeszélő szövegek elemzése

3. osztályban – a szóbeli szövegalkotással előkészítve (lásd: *Tanítási program 2. osztály*) – a közös témáról írt elbeszéléseket mintául adva készítjük a tanulókat az epikus művekre jellemző hármastagolás – előzmény, esemény, következmény – karakteres érzékeltetésére. Az események időrendben való leírásán túl szorgalmazzuk a csúcspontot és megoldást tartalmazó fogalmazások írását, ezért ilyen típusú szövegeket is elemeztetünk. Az elemzéshez az irodalomkönyv szövegei jól felhasználhatók.

A *szövegelemzés menete* megegyezik az irodalmi szövegek elemzésmenetével. (lásd: *Tanítási program 2. osztály*).

B) Szerepcseré jelölésének tréningyszerű gyakorlása párbeszéd formában

Az ilyen típusú tréninggyakorlatok hivatottak előkészíteni, hogy a tanulók önálló fogalmazásaikba is építsenek be párbeszéd részeket. Ezek azért fontosak, mert sűrítik, élményszerűvé, egyénivé teszik a szöveget, ugyanakkor jól jellemzik az események résztvevőit is. A tréninggyakorlat végeztetésének *feltétele*, hogy a tanulók le tudják írni a párbeszéd részeket helyes formában.

A tanítás javasolt menete:

- d) A tanító olvastassa el vagy kerestesse meg a gyerekekkel az átalakítandó (átalakítható) eseménysort.
- e) Két tanuló vállalja az 1. és 2. személy szerepét. Szóban, párbeszéd formában minél több szerepcserével mondják el az eseménysort!
- f) Ugyanezt a feladatot felnőtt–gyerek, gyerek–gyerek, felnőtt–felnőtt közti párbeszéd megjelenítésével is oldják meg!
- g) A többi tanuló állapítsa meg, maradt-e ki valamilyen esemény; igazodnak-e az 1. és a 2. személy kilétéhez, a kettejük közti kapcsolat minőségéhez a választott szavak; kapcsolódnak-e a szereplők mondatai!
- h) A kijavított szöveg még egyszer hangozzék el!
- i) A gyerekek írják le önállóan a párbeszédet!
- j) Szerkesszenek a párbeszédhez előzményt, következményt! Címet is adjanak a fogalmazásuknak!

A *tanításhoz, gyakorláshoz felhasználhatók* a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai és a tanulók fogalmazásaiból kiemelt részletek.

C) A témához nem tartozó mondatok törlésének tanításával azt kívánjuk megelőzni, hogy a tanulók elkalandozzanak a témától, mellékszálakon szövegezik az eseményeket, és terjedős fogalmazásokat írnak. Tanulásiirányítási feladat megláttatni a gyerekekkel, hogy a részletezés szükségessége és a terjedős fogalmazás szűkítése azonos problémát takar. Mindkettőben az információmennyiség megválasztásában van a hiba. Pl.:

Ági megkérdezte a barátnőjét:

– Mi a véleményed a tegnapi műsorról?

– *Melyik műsorra gondolsz (részletezés szükséges) és*

Tegnap vásárolni voltunk. Már egy hete készültünk, de sehogyan sem tudtunk elindulni. Mindig közbejött valami. Nagynehezen mégis elindultunk (terjengős szöveg).

A részletezést igénylő szövegrészletekben – a 2. személy előismereteit figyelembe véve – kevés, a terjengős szövegrészekben pedig sok és lényegtelen információ található.

A tanításhoz és a gyakorláshoz *felhasználhatók* a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai és a tanulók fogalmazásaiból kiemelt szövegrészletek.

A tanítás javasolt menete:

k) A gyerekek olvassák el a munkafüzetben található vagy a pedagógus által kivetített szövegrészletet.

l) Húzzák alá (vagy olvassák fel) a szöveg tételmondatait. Adjanak címet a szövegrészletnek (témameghatározás).

m) Húzzák alá azokat a mondatokat, amelyek nem tartoznak közvetlenül a témához.

n) Emeljék ki ezeket, majd ha a szöveg mondatai közt megszakadt a kapcsolat, tegyék ismét összefüggővé a fogalmazást (utaló névmással, tematikus főnévvel, határozott névelővel).

D) *A nem megfelelő szavak, szókapcsolatok kicserélését* olyan szövegrészletekben végezhetjük, amelyekben szóismétlések, a 2. személy kilétéhez nem igazodó, a szöveggörnyezetbe nem illő szavak sorakoznak. Az ilyen típusú szövegrészletek javítása nagyban hozzájárul gyerekek szókincsének bővítéséhez. A feladatokat ugyanis a megfelelő szinonimák, az azonos jelentésű, de más stílusú szavak behelyettesítésével lehet megoldani. A behelyettesített szónak feltétlenül illeszkednie kell a szöveggörnyezetbe (például: *A bírák méltóságteljesen felemelkedtek a helyükről.*).

A gyakoroltatáshoz *felhasználhatók* a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai és a tanulók által írt, e szempontból hibásnak minősülő szövegrészletek.

A tanítás javasolt menete:

o) Olvassák el a tanulók a szövegrészletet, és közben jelöljék aláhúzással a nem megfelelő szavakat.

p) Gyűjtsenek össze minél többet az aláhúzott szavak szinonimáiból, az aláhúzott szavakkal azonos jelentésű szókapcsolatokból.

q) Válasszák ki a szöveggörnyezetbe legjobban illő szavakat, szókapcsolatokat. Helyettesítsék be ezeket a szövegbe.

E) *A hibásan használt -nál és a -kor határozóragok javítása szövegrészletekben a hely- vagy időviszony megállapításának segítségével*

A tanításhoz *felhasználhatók* a *Feladatgyűjtemény* feladatai és a tanulók hibás fogalmazásrészletei.

A tanítás javasolt menete:

r) Olvassák el a tanulók a hibás mondatot. Húzzák alá a nem megfelelő határozóraggal ellátott szót. (Például: *A futóversenyeknél kezdődött a baj.*) Ha a gyerekek nem ismerik fel a hibásan ragozott szót, a pedagógus mutassa meg.

- s) A pedagógus kerestesse meg az aláhúzott szó tövét és a todalékot, tehát végeztessen alaktani elemzést (*futóverseny+ek+nél*).
- t) Gyűjtessen a tanulókkal olyan szavakat, amelyek a *-nál, -nél* todalékkal helyesen vannak ellátva.
- u) Alkossanak az összegyűjtött szavakkal szószerkezeteket, például: *az autónál áll, a víznél keresett*.
- v) Nevezzék meg a szószerkezeteket (helyhatározósak).
- w) Nevezzék meg, ha kell kérdések segítségével, a *futóversenyeknél kezdődött* szószerkezetet (időhatározós).
- x) Indokolják meg, miért nem helyes ebben az esetben a *-nál* todalék. (Azért, mert a todalék helyhatározóra utal, mégis időviszonyt fejez ki – hibásan.)
- y) Javítsák a hibás todalékot.

F) Az alany–állítmány egyeztetési hibáinak javítása

A tanításhoz *felhasználhatók* a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai és a tanulók hibás fogalmazásrészletei.

A tanítás javasolt menete:

- z) Húzzák alá a tanulók a mondat predikatív szószerkezetét.
- aa) Állapítsák meg, hányan végzik a cselekvést vagy hány dologról állítunk valamit.
- bb) Állapítsák meg, jól egyeztették-e a cselekvést jelentő szó todalékát a cselekvést végzők számával.
- cc) Ha kell, javítsák a predikatív szószerkezetet.

G) Mondatok lehetséges előfeltevéseinek megfogalmazása

Beszédünkben gyakran használunk olyan mondatokat, amelyekben nem mondunk ki minden ismeretet. „Beszámítjuk”, hogy a hallgató az „elhallgatott” ismereteket ki tudja következtetni. Ezeket a kikövetkeztethető ismereteket *előfeltevéseknek* hívjuk.

A tanításhoz *felhasználható* a *Fogalmazás* munkafüzet feladata.

A tanítás során inspiráljuk a tanulókat a lehetséges előfeltevés(ek) felhasználásával elbeszélő szövegek alkotására.

H) Az aki, amely, amelyik utaló névmás használatának tanulása mondatelemzés révén

A tanításhoz *felhasználhatók* a *Feladatgyűjtemény* feladatai és a tanulók hibás fogalmazásrészletei.

A tanítás menete:

- dd) A pedagógus állítsa problémahelyzet elé a gyerekeket:
Pótoljátok a mondatokból kimaradt utaló névmásokat! Az aki, amely, amelyik névmásokból válogathattok. (Például: ... kutya ugat, az nem harap; Ismerek egy embert, ... három napja nem evett, A könyv, ... a kutyákról szól, tetszik nekem.)
- ee) Szóban oldassa meg a feladatot a tanító. Ha jó megoldás születik, igazoltassa annak helyességét az alább leírt módon. Ha nem jó a megoldás, a következőképpen járhat el:
  - *Keretezzétek be azt a szót, amelyikre a névmás utal!*
  - *A szabály szerint, ha a névmás személyre utal, akkor az aki, ha tárgyra, akkor az amely vagy ami névmást kell használni. Ha több megnevezett dolog közül egyet kiemelünk, akkor az amelyik névmást használjuk.*

- Állapítsátok meg, hogy a bekeretezett szó személy-e vagy tárgy! Ennek megfelelően válasszátok ki az utolsó névmást!

A tanítás normája

- 0 A pedagógus minden ilyen típusú tréninggyakorlat előtt idéztesse fel a szabályt, ezután oldassa meg a feladatot!

I) Az előkészítő időszak szövegelemző tréningjei után a tanulók *közös témáról készítenek elbeszélő fogalmazásokat*. Erről a műfaji, a szövegszerkesztési és a nyelvhelyességi ismeretek aktualizálását kívánó fogalmazástípusról előző évi programunkban már részletesen szóltunk.

A fogalmazás íratásának menete a 2. osztályhoz képest egy mozzanattal, a *közös vázlatkészítéssel* bővül. A vázlatírás tanításának lehetséges módját a fogalmazás tanításáról szóló fejezetünk végén (123. l.) részletesen leírjuk. A közös témáról készített elbeszélő fogalmazások *javítási módja* megegyezik a 2. osztályban leírtakkal.

Néhány norma az előkészítő időszak tanulásirányítására vonatkozóan

- 1 A szövegelemző tréningeket és a közös témáról készített fogalmazások íratását kis csoportokban kell végeztetni!
- 2 A szövegelemző tréningek rövid ideig, 10–15 percig tartanak!
- 3 Az irodalmi művek elemzése során szerzett műfaji ismeretekre következetesen építsen a pedagógus a szövegelemző képesség kialakítása során.
- 4 A tanító készítse a tanulókat már a közös témáról írt elbeszélésekben is az epikus művekre jellemző hármasság tagolás (előzmény, esemény, következmény) karakteres érzékeltetésére. Szorgalmazza tetőpont, csattanó, megoldás és párbeszédeseleményelmondás beépítését a fogalmazásba.
- 5 Használja és használtassa a terminusneveket.
- 6 A tréninggyakorlatok végzése előtt idéztesse fel a megoldást segítő műfaji sajátosságokat.
- 7 Fektessen hangsúlyt a kijavított fogalmazások rendezett külalakjára.

II. AZ ÖNÁLLÓ ELBESZÉLÉSKÉSZÍTÉS

A szabad témaválasztáson alapuló önálló elbeszéléskészítés célja – a szövegtani megalapozottságú, lényegretörő fogalmazási képesség kialakítása mellett – az, hogy „előhívja” a tanulókból az eredetiséget, az alkotásra való készséget. *A fogalmazás íratásának menete* megegyezik a 2. osztályban leírtakkal. Annak megfelelően szakaszai a következők: szabad témaválasztás; a téma leszűkítése pontos, eredeti címmel; önálló fogalmazás; önkorrekción a helyesírás szempontjából (lásd: *Tanítási program 2. osztály* 199. l.).

A fogalmazásírás megkezdése előtt a pedagógus javasolja, de ne tegye kötelezővé a vázlatírást!

III. AZ ÖNÁLLÓAN KÉSZÍTETT ELBESZÉLŐ SZÖVEGEK ÖNKORREKCIÓJÁNAK TANÍTÁSA

Az önkorrekción tanításának eljárásora szintén megegyezik 2. osztályban leírtakkal. Aszerint a pedagógus műfaji szövegszerkesztési szempontból kijavítja a fogalmazásokat, de a hibákat nem jelöli a tanulók füzetében. A gyerekek közösen végzett – az önkorrekción előkészítő – szövegjavítási tréningek után egy alkalommal 4–5 szempontból korrigálják önállóan saját fogalmazásukat (lásd: *Tanítási program 2. osztály*).

3. osztályban a fejlesztendő szövegjavítási képességek sora (az időrendnek megfelelő mondatrend megtalálása; párbeszéd jelölése; tematikus főnév használata; névmáshasználat, alanyváltás, helyes kötőszóhasználat, részletezés) az alábbiakkal bővül:

- a témához nem tartozó mondatok törlése,
- a nem megfelelő szavak, szókapcsolatok kicserélése.

Az önállóan készített fogalmazások javítása során a pedagógus számba veheti, melyik hibatípusból következnek el a legtöbbet a tanulók, s azt is figyelemmel kísérheti, hogy egy-egy tanuló milyen típusú hibát vét a legtöbbször. Ezen információk birtokában *tervezheti* a tanulásirányítás következő szakaszára *az egyénre szabottan összeállított tréninggyakorlatokat*. A tréninggyakorlatok eredményességét a következő önálló fogalmazások javításánál mérheti le.

IV. ELBESZÉLÉSKÉSZÍTÉS ÖNÁLLÓAN A 2. SZEMÉLY, AZ OLVASÓ MEGVÁLASZTÁSÁVAL

Az elbeszélés íratásának ez a szakasza az olvasó témába való beavatottsága szempontjából jelent új feladatot a tanulóknak. A gyerekek figyelembe veszik olvasójuk ismereteit a témáról, ennek megfelelően részletezik mondanivalójukat, alkalmaznak utalásokat, építenek kapcsolattartó elemeket a szövegükbe.

A tanítás menete megegyezik a közös témáról írt fogalmazások tanításának menetével.

A 2. személynek a témáról való lehetséges ismereteit már a közös témáról írt fogalmazások során figyelembe veheti a tanító. Akár közösen, akár szabadon választott 2. személynek írják a tanulók a fogalmazást, javasoljuk, hogy az e szempontból történő javítást a pedagógus végezze el. A tanulók ilyen szempontú önkorrekciónak ez évben még nem kerül sor.

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

?1 Azokkal a tanulókkal, akik 2. osztályban még nem kezdték meg a tényleges fogalmazást, 1–2 hetes intenzív előkészítő tréningezés után már írasson közös témáról elbeszélő fogalmazást a tanító. Az előkészítő tréninggyakorlatok végzése során szerzett műfaji, szerkesztési ismereteiket a gyerekek saját, közös témáról írt fogalmazásuk javításakor gyakorolhatják és szilárdíthatják meg.

?2 Azok a tanulók, akik már 2. osztályban elkezdtek a tényleges fogalmazást, néhány napos intenzív ismétlő-előkészítő tréningezés után írjanak közös témáról fogalmazást. Az ebben jó teljesítményt nyújtó, vagy esetleg gyengébb, de témagazdag gyerekeknek adjunk mihamarabb lehetőséget szabadon választott témáról szóló elbeszélő fogalmazás írására.

A tanulásirányítás normái

8 A szövegjavító tréningeket az előkészítő szakasz lezárulása után is folyamatosan, bármely adandó alkalommal végeztetni kell.

A hír, a hirdetés és a meghívó tanítása

A két publicisztikai szövegműfaj lehetséges tanítási szakaszait a 2. osztályos *Tanítási programban* már részletesen leírtuk. Ez évben a szakaszok közül *az önálló hír- és hirdetéskészítés* gyakorlását helyezzük előtérbe.

A hír és a hirdetés műfaji sajátosságaihoz alkalmazkodó, szövegjavítást, szövegki-egészítést kívánó feladatok a *Fogalmazás* munkafüzetben és a *Feladatgyűjtemény*ben található.

A 2. osztályban leírtakat az alábbiakkal egészítjük ki:

- A hír- és hirdetéskészítés gyakoroltatása során szerkesszenek a tanulók hírből hirdetések és fordítva.
- Mivel hír az elbeszéléshez hasonlóan – persze sokkal rövidebb és kötöttebb formában – épül fel, javasoljuk, hogy néhány elbeszélő fogalmazás közös témáját rövid hírben adja meg a pedagógus. (Például: *Péntek délután akadályverseny volt a Kiserdőben. A vetélkedőt, izgalmas verseny után, 1 pont előnnyel a 3. a osztály nyerte a 4. b osztály előtt.*) Ha elbeszélő szövegből kell hírt szerkeszteni, a tanulók egyúttal a *szövegtömörítést* is gyakorolják.

Nézzük ennek egy lehetséges menetét!

- ff) Olvassák el a tanulók az elbeszélő szöveget, s közben húzzák alá a legfontosabb eseményeket tartalmazó tételmondatokat.
- gg) Keretezzék be az esemény helyét, idejét tartalmazó szövegrészeket.
- hh) Adjanak címet az elkészítendő rövid hírnek (lehetőleg más nyelvi formában, mint az elbeszélésé volt).
- ii) Szóban fogalmazzák meg a hírt.
- jj) Ha szükséges, szűkítsék a felesleges információkkal.
- kk) Írják le a tanulók a hírt a füzetükbe.
- ll) Javítsák munkájukat – a pedagógus segítségével – helyesírási, műfaji és szövegszerkesztési szempontból.

A tanulásirányítás normái

- 9 Hírt és hirdetést aktuális eseményekhez kapcsolódva szerkesszenek a tanulók.
- 10 Az elkészült hírt, hirdetést juttassák el a 2. személyhez.

Mit jelent a meghívó szerkesztésének tanítása?

A meghívó írásának tanítása a szóbeli szövegalkotás során már gyakorolt meghívások írásbeli szöveggé szerkesztését jelenti. Idézzük fel, mit jelent a meghívás tanítása 2. osztályban: „A meghívás olyan félreproduktív szöveg alkotása, amellyel a hallgatót (a 2. személyt) a meghívó valamilyen eseményre invitálja, s tudatja annak körülményeiről (idejéről, helyéről, stb.) is a meghívottat. Kommunikációs szempontból pedig az 1. személy udvariasan készíti a meghívottat egy későbbi cselekvés végrehajtására.”

A meghívóírás *tanításának feltétele* tehát az, hogy a tanulók képesek legyenek szóban a meghívás tartalmi követelményeinek eleget tenni.

I. A MEGHÍVÓ ÍRÁSÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSE

Az előkészítő szakasz célja a műfaji, szövegszerkesztési ismeretek begyakorlása és a 2. személy kilétéhez igazodó udvarias nyelvi formák megválasztásának tanítása.

A tanításhoz *felhasználható* a *Fogalmazás* munkafüzet és a *Feladatgyűjtemény* feladatai, valamint a tanulók gyűjtötte „igazi” meghívók. A tréninggyakorlatok az elbeszélő fogalmazás előkészítő tréningjeihez hasonlóan végezhetőek. Ezért itt csak a gyakorlattípusokat írjuk le.

A) Meghívók elemzése formai szempontból

Az elemzés során a pedagógus vetesse észre a tanulókkal, hogy a meghívók legfontosabb adatai külön sorba írással (vagy más nyomdatechnikai eljárással) kiemelhetők. Tudatosítsa a gyerekekben, hogy a meghívó külalakja egyrészt az íróját jellemzi, másrészt viszont az esemény ünnepélyességére vagy a meghívott iránti megbecsülésre utal.

B) *Hiányos meghívó kiegészítése* (a hely, az idő hiányzik).

C) *Udvariatlan nyelvi formák kicserélése udvariasra.* (Például: „*told ide a biciklidet*” helyett „*szeretném, ha eljönnél*”.)

D) *Az ugyanarra az eseményre invitáló meghívókészítés tanításának lehetséges menete:*

mm) Válasszanak a tanulók 2. személyt, azaz meghívottat! Enélkül nem is lehet hozzákezdeni a meghívó írásához, hiszen az udvarias nyelvi formákat 2. személy kilétéhez kell a gyerekeknek igazítaniuk. Ez a meghívás hangnemét is (baráti, tárgyilagos) meghatározza. A hangnemválasztást persze a meghívás témája is befolyásolja (hivatalos alkalmakra való meghívást nem lehet baráti hangnemben szerkeszteni).

nn) Gyűjtsék össze az udvarias megszólítási lehetőségeket és a meghívás lehetséges nyelvi formáit, az eseménnyel kapcsolatos körülményeket (hely, idő, stb.).

oo) Mindezek felhasználásával 1–2 tanuló mondjon szóban meghívást.

pp) Írják le a tanulók önállóan a meghívó szövegét.

Az elkészült meghívók *önkorrekciója* a közös témáról írt elbeszélő fogalmazások önkorrekciójánál leírtakkal egyezik meg.

II. ÖNÁLLÓ MEGHÍVÓKÉSZÍTÉS AZ ÖNÁLLÓAN MEGVÁLASZTOTT 2. SZEMÉLYNEK

Az önállóan választott 2. személynek szóló meghívó írásának *menete* megegyezik a közös témáról, közös 2. személynek szóló meghívó írásának menetével.

III. AZ ÖNÁLLÓAN KÉSZÍTETT MEGHÍVÓK ÖNKORREKCIÓJÁNAK TANÍTÁSA

A szövegjavítási tréningek eredményeként válnak képessé a tanulók meghívójuk műfaji, szövegszerkesztési és a 2. személy szempontjából történő javítására.

A pedagógus ilyen kérdésekkel irányíthatja a tanulók önkorrekcióját:

- *Beszerkesztettétek-e a meghívótokba az eseményt, annak helyét, idejét? Minden fontos tudnivalóról tájékoztattátok a meghívottat (öltözék, program, stb.)?*
- *Kapcsolódnak-e a meghívó mondatai? Ha szóismétlés van a szövegekben, javítsátok szinonimák alkalmazásával!*
- *Igazodnak-e a meghívott személyhez az udvarias nyelvi formák? Összhangban van-e a meghívó hangneme a témával és a meghívott személyével?*

A tanulásirányítás normái

11 A meghívókat mindig aktuális eseményekhez kapcsolódva írják a tanulók!

12 Juttassák el meghívásukat a 2. személynek!

13 Fordítsanak megkülönböztetett figyelmet a meghívó küllemére, hiszen ezzel is a meghívott iránti tiszteletüket, megbecsülésüket fejezhetik ki.

A leíró fogalmazás tanítása

3. osztályban, mint az előzőekben már utaltunk rá, *új írásbeli szövegműfajként* tanítjuk a leírást. A leíró fogalmazás tanítását ugyancsak a szóbeli szövegalkotás készíti elő. A szóbeli

szövegalkotás keretében 2. osztályban a tanulók tárgyak, állatok, növények, tér és személyek külső testi jellemzőinek leírását gyakorolták. Ez évben a tárgyak, az állatok és a növények leírását tanítjuk.

Mit jelent a leírás tanítása?

A leírás tanítása egy-egy tárgy, állat, növény jellemző külső tulajdonságainak megfogalmaztatását és meghatározott szempont szerint elrendezett leíratását jelenti.

A leírás tanításának feltétele, hogy a tanulók szóban tudjanak leíró szöveget alkotni.

Hogyan tanítjuk a leíró szövegek fogalmazását?

I. A LEÍRÓ FOGALMAZÁS SZERKESZTÉSÉT ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ

E szakasz célja, hogy – a rendszeresen végeztetett tréninggyakorlatok révén – a tanulók a leírás műfaji, szövegalkotási és nyelvhelyességi problémáit megtanulják.

A fentiekben kitűzött cél megvalósítását a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai, a *Feladatgyűjtemény* feladatai és a *Diasorozat a szóbeli szövegalkotáshoz* képei segítik.

A leíró fogalmazás tanítását előkészítő tréninggyakorlatokat a műfaji és a nyelvhelyességi problémák szempontjából vesszük sorra. A szövegtani problémák megoldását gyakoroltató tréningek az elbeszélő fogalmazás előkészítésénél részletezett módon végezhetőek (lásd: *Tanítási program 2. osztály*).

A) *A leíró szövegek elemeztetését* azért végeztetjük a tanulókkal, hogy többféle leírási szemponttal ismertessük meg őket.

Az elemeztetéshez felhasználhatók a Múltunk és jelenünk olvasókönyv ismeretterjesztő leírásai.

Az elemzés javasolt menete:

qq) Olvassák el a tanulók a leíró szöveget némán. Közben húzzák alá a szöveg tételmondatait.

rr) A tételmondatok kiemelése után nevezzék meg a leírás szempontját (például: térbeli, időbeli, rész–egész). Ha ez nem megy, a pedagógus nevezze meg a leírás szempontját, és igazolja is állítása helyességét a tételmondatok sorrendbe állításával.

B) *A leíró szövegek kiegészítése, befejezése* egy adott leírási szempont felismerését és ahhoz alkalmazkodó szövegalkotást kíván a tanulóktól.

Ugyanakkor a kiegészítésnek, befejezésnek szövegszerkesztési szempontból is igazodnia kell az adott leíráshoz (például: a mondatok kapcsolódása, tematikus főnevek, utaló névmások alkalmazása).

A tanításhoz *felhasználhatók* a *Fogalmazás* munkafüzet, a *Feladatgyűjtemény* feladatai és az olvasókönyvből kiemelt leíró szövegrészletek.

A gyakorlatvégeztetés menete megegyezik az elbeszélő szövegek kiegészítésének menetével (lásd: *Tanítási program 2. osztály*).

C) *A legjellemzőbb külső tulajdonságok sorrendbe állításával* bizonyos szempont szerint rendezést gyakoroltatunk a gyerekekkel. A gyakoroltatáshoz *felhasználhatók* a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai. Ezekben a feladatokban a sorrendbe rendezést az utaló névmások

megkönnyítik. A feladatmegoldás után a *leírás szempontját* kell megfogalmaztatni a tanulókkal.

- D) *A terjedős leírások szűkítése* a tanulók szövegtömörítő képességét, lényeglátását fejleszti. A témához nem tartozó mondatok törlésén kívül a tanulóknak – ha a szövegkoherencia felbomlott – szövegteni szempontból is hibátlan szöveget kell szerkeszteniük. A tanításhoz *felhasználhatók* a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai és a tanulók terjedős fogalmazásrészletei. *A tréning végeztetésének menete* megegyezik az elbeszélésnél leírtakkal.
- E) A tanulók leíró fogalmazásaiban gyakran előforduló hibatípus az egyes nyelvi formák állandó ismétlése. Például: „*a valamije van*” vagy a „*lehet látni*” szerkezetek gyakran olvashatók a leíró szövegekben. Az ilyen típusú hibák elkerülését gyakoroltatják a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai. Ezek feladatok a *nem megfelelő szavak, szerkezetek kicserélését* igénylik. Persze ne gondoljuk, hogy a munkafüzet feladatainak megoldatása már eredményt hoz. Ezek a feladatok csak felhívják a tanulók figyelmét a szóban forgó jelenségre. Eredményt csak a tanulók saját fogalmazásaiból kiemelt részletek tréningyszerű javíttatásával érhetünk el.

A gyakoroltatás menete:

- ss) Olvassák el a tanulók a hibás szövegrészletet. Közben húzzák alá az ismétlődő szavakat, szerkezeteket.
  - tt) Gyűjtsék össze az aláhúzott szavak, kifejezések szinonimáit; fogalmazzanak meg körülírásokat; ha lehetséges, vonjanak össze mondatokat, stb.
  - uu) Szóban 1–2 tanuló alkosson leíró szöveget a „kicserélt” szerkezetek felhasználásával.
  - vv) Írják le önállóan a tanulók a kijavított fogalmazásrészletet.
- F) *A közös témájú leíró fogalmazások* íratását a műfaji sajátosságok felidéztesével és a leggyakrabban előforduló szövegszerkesztési hibatípus bemutatásával készítheti elő a pedagógus. E közös témáról írt fogalmazásokhoz *témát* a *Feladatgyűjtemény* jegyzéke, a *Diasorozat a szóbeli szövegalkotáshoz* képei, a folyóiratokban megjelenő állat-, növény- és tárgyfotók adhatnak. Jó, ha a leírás „témája” érdekes, különleges tulajdonságú, mivel az előidézi a fogalmazási kedvet.

A fogalmazásíratás menete:

- ww) Mutassa be a tanító a kijelölt vagy a gyerekek közös döntése alapján leírásra kiválasztott növényt, állatot, tárgyat vagy annak képét.
- xx) Gyűjtsék össze a tanulók például a növény legjellemzőbb külső tulajdonságait. Próbálják hasonlatokkal, jelzőkkel (alkossanak jelzős szószerkezetet) színesíteni, pontosítani állításait. Mondják el a véleményüket, érzéseiket, stb. is.
- yy) Keressen szempontokat a leíráshoz (például először az egész látványról, majd a részletekről vagy először a legérdekesebb részektől, aztán az egészről írjanak).
- zz) Készítsenek a pedagógussal közösen vázlatvariációkat [vö.: b)]. Adjanak a tanulók címet leírásuknak.
- aaa) 1–2 tanuló alkosson szóban – a vázlat(ok) alapján – leíró szöveget. Szerkessze a szövegbe saját véleményét, benyomásait is.

- bbb) Ha szükséges – a pedagógus kérdéseire válaszolva –, javítsák az elhangzott szövegek műfaji, szövegszerkesztési, nyelvhelyességi hibáit.
ccc) Írják le önállóan a tanulók fogalmazásukat.

G) A közös témáról írt fogalmazást a pedagógus javítsa ki szövegszerkesztési szempontból az elbeszélés javításánál leírt módon.

Műfaji szempontból az alábbi szövegjavítási képességeket fejlesztjük 3. osztályban:

- legjellemzőbb külső tulajdonságok kiválasztása;
- a jellemző tulajdonságok szöveggé szerkesztése egy választott szempontot követve.

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

?3 A gyengébb szövegalkotók kb. 1–2 hetes intenzív műfaji előkészítés után mielőbb írjanak közös témáról leírást. Műfaji, szövegszerkesztési, nyelvhelyességi ismereteiket saját leírásaik javítása során szilárdíthatják meg.

?4 A könnyen és jól fogalmazó tanulók az előkészítő tréningek neheztett változatát oldják meg. Például: a terjedős leírások szűkítését kapcsolják össze vázlatkészítéssel; több lehetséges szempont szerint rendezzék a leíró szövegek mondatait; mondathalmazt szerkesszenek leíró szöveggé; stb. Néhány közös témájú – a 2. személy szempontjából neheztett – leíró fogalmazás elkészítése után írhatnak szabadon választott témáról.

Az előkészítő időszak tanulásirányítás normái

14 Az elemzés 5–10 percnél ne tartson tovább!

15 A pedagógus ne hosszas magyarázattal, hanem mintaadással segítsen a tanulóknak!

16 A pedagógus következetesen építsen az ismeretterjesztő leírások elemzése közben szerzett műfaji ismeretekre!

A leíró szövegek elemzését, javítását bármely adódó alkalommal végeztesse el!

II. ÖNÁLLÓ LEÍRÁSKÉSZÍTÉS

A sikeres önálló fogalmazás *feltétele*, hogy a tanulók lássanak, ismerjenek olyan növényeket, állatokat, tárgyakat, amelyeket valamilyen (érdekes, szokatlan, különleges) tulajdonságuk miatt érdemesek tartanak a leírásra. A tanító a fogalmazásokhoz témaötleteket a közös témáról írt leíró fogalmazásnál felsorolt eszközökből adhat.

A leírás menete megegyezik az elbeszélő fogalmazásírás menetével:

- ddd) szabad témaválasztás;
- eee) a téma leszűkítése pontos, eredeti címmel;
- fff) önálló fogalmazás;
- ggg) önkorrekción a helyesírás szempontjából.

Javasoljuk, hogy önálló leíraskészítéskor ne tegye a pedagógus kötelezővé a vázlatkészítést.

III. AZ ÖNÁLLÓAN KÉSZÍTETT SZÖVEGEK ÖNKORREKCIÓJÁNAK TANÍTÁSA

Miután a tanítás menetét az elbeszélő fogalmazás tárgyalása során már részleteztük, erre itt külön nem térünk ki (lásd: *Tanítási program 2. osztály* 200. 1.).

IV. LEÍRÁSKÉSZÍTÉS ÖNÁLLÓAN A 2. SZEMÉLY, AZ OLVASÓ MEGVÁLASZTÁSÁVAL

A leíráskészítés tanulásának e szakasza az olvasó témába való beavatottsága szempontjából jelent új fogalmazási feladatot. (Lásd: *Tanítási program 2. osztály*).

A *leírás menete* megegyezik a közös témáról készített leírások munkamenetével (lásd fentebb).

Az ott tárgyaltakat azzal bővítjük, hogy a fogalmazó gyerekek a – konkrét, valóságos – 2. személy ismereteit már a közös témáról szerkesztett leírások alkalmával is *vegyék figyelembe*. Annak megfelelően részletezzenek, válasszanak szavakat, szókapcsolatokat, alkalmazzanak utalásokat.

A tanulásirányítás normái

17 A pedagógus inspirálja a gyerekeket a fogalmazásonként különböző szempontok alapján történő leírásokra.

A jellemzés tanítása

Mit értünk jellemzésen?

A jellemzésen szereplők jellemét mutatjuk be oly módon, hogy egy-egy jellemvonásukról tett megállapításunkat, véleményünket cselekedeteik, magatartásuk, érintkezési szokásaik alapján igazoljuk.

Hogyan tanítjuk a jellemzést?

A jellemzésíratás *tanításának feltétele*, hogy a tanulók legyenek képesek az általuk megfogalmazott jellemvonások valóságát cselekedetek, érintkezési szokások, magatartás alapján igazolni (ez a *bizonyító* típusú jellemzés); vagy cselekedetekből, magatartásból, érintkezési szokásból jellemvonásokra következtetni (ez a *következtető* típusú jellemzés).

I. A JELLEMZÉSÍRÁST ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ

Ez a szakasz ugyanúgy tartalmaz a szövegszerkesztés tanulását segítő tréninggyakorlatokat, mint az előzőekben tárgyalt két szövegműfaj előkészítő szakasza. Mivel ott a gyakorlatokról, tanításukról már részletesen szóltunk, most csak a műfaji jellemzők tanítását segítő, és alkalmaztatását igénylő gyakorlattípusokat részletezzük.

A) *Szövegelemző tréningek* végeztetése a jellemzés műfaji sajátosságainak megismertetése érdekében.

A tanításhoz *felhasználhatók* az irodalomkönyv prózai szövegeinek egy-egy szereplőt jellemző részletei.

A szövegelemzés javasolt sorrendje:

hhh) Nevezzék meg a tanulók a szereplő legszembeűnőbb jellemvonását.

iii) Keretezzék be a szövegben azokat a részeket, amelyek a feltételezett jellemvonás helytállóságát igazolják.

jjj) Állapítsák meg, milyen eszközök segítségével jellemezte az író a szereplőt (beszélgetés, magatartás, érintkezési szokás bemutatása).

B) *A szereplők beszéltetése* egy adott kommunikációs helyzethez való igazodást kíván meg a tanulóktól. Mind az 1., mind a 2. személy mondanivalóját a megadott szituációnak megfelelően kell megszerkeszteniük. (Például: egy segítőkész fiú elmondja a beteg osztálytársa édesanyjának a házi feladatot.) Az ilyen típusú feladatok az 1. és 2. személy jelleméhez igazodó szöválasztást is gyakoroltatják. A tanításhoz *felhasználhatók a Fogalmazás munkafüzet, a Feladatgyűjtemény* feladatai, s később a tanulók fogalmazásaiból kiemelt szövegrészek.

A tanítás menete:

- kkk) Olvassák el a tanulók a feladat szövegét. Nevezzék meg az 1. és a 2. személyt.
- lll) Gyűjtsék össze azokat a szavakat, kifejezéseket, nyelvi formákat, amelyek az adott szituációhoz és a szereplők személyéhez igazodnak. (Például a fiú nem ilyen nyelvi formát alkalmaz: *tájékoztatom arról*, hanem például *azt szeretném elmondani...*)
- mmm) Két tanuló mondjon párbeszédet az összegyűjtött szavak stb. felhasználásával.
- nnn) Értékeljék, és ha kell, javítsák az elhangzott szövegeket.
- ooo) Idézzék fel a párbeszéd helyes írásmódját.
- ppp) Önállóan írják le a párbeszédet.

C) *A szereplők egy-egy jellemvonásának igazolása* magatartásuk, érintkezési szokásuk bemutatásával szintén fejlesztendő részképesség a jellemzéstani folyamatában.

A tanításhoz *felhasználhatók a Fogalmazás munkafüzet és a Feladatgyűjtemény* feladatai, a gyakorlás folyamán pedig a tanulók jellemzéseiből kiemelt olyan szövegrészek, amelyekben egy-egy jellemvonás nincs vagy nem a megfelelő eszközzel van igazolva: külső, testi jellemzőkkel: *Ildi szorgalmas lány. A ruhája mindig csinos, izléses. A haja is tiszta.*

A tanítás menete:

- qqq) Elemezzék a tanulók az adott jellemvonás tartalmát. (Például: Igazolják, hogy Kétkalkezes Elemér jogosan kapta a nevét. Mit jelent a kétkalkezes szó?)
- rrr) Gyűjtsenek olyan helyzeteket, ahol ez a jellemvonás (a kétkalkezes) megnyilvánulhat.
- sss) Alkosson 1–2 tanuló szóban szöveget arról, hogy viselkedik (mit mond stb.) egy-egy szituációban az adott jellemvonás szereplő. A pedagógus szorgalmazhatja az ilyen típusú szövegalkotást: *Elemér gúnyneve azért kétkalkezes, mert...vagy... Ezért nevezik őt Kétkalkezes Elemérnek.*
- ttt) Ha szükséges, a tanulók javítsák szövegüket a szerkesztés szempontjából.
- uuu) Írják le önállóan a megadott jellemvonást igazoló szöveget a füzetükbe.

D) *A helytelen előfeltevések és a rossz következtetések javítását* is gyakoroltatjuk a tanulókkal annak érdekében, hogy önálló jellemzésükben ilyen típusú hibát ne vétsenek.

Nézzünk egy-egy példát:

Péter ruhája játék közben maszatos lett. Helytelen előfeltevés: Péternek nincs is tiszta ruhája.

Vagy:

Ági szereti a csokoládéfagyaltot. Rossz következtetés: Ezért Ági nagyon rendes lány.

A tanításhoz mintafeladatként *felhasználható a Fogalmazás munkafüzet* feladata és a pedagógus által szerkesztett, vagy a tanulók hibás fogalmazásaiból kiemelt hibás szövegrészek.

A tanítás menete:

- vvv) Olvassák el a tanulók a feladat szövegét. Eközben húzzák alá azokat a szövegrészeket, amelyek tartalma ellentmond a névvel jellemzett szereplő megadott jellemvonásának (például: *Szerényke Szerénke felemelt fejfel sétált, „aki ügyes, az én vagyok!”*).
- www) Gyűjtsék össze azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyeket az adott jellemvonású szereplő használhat.
- xxx) 1–2 tanuló alkosson szóba az összegyűjtött nyelvi eszközök felhasználásával olyan szöveget, amelynek tartalma igazolja a szóban forgó jellemvonást.
- yyy) Az esetleges javítások után önállóan írják le a jellemzésrészleteket.

E) *A közösen* választott valóságos, irodalmi, történelmi *személyről készített jellemzés* „főszereplőjét” az irodalomkönyvből, saját olvasmányokból megismert vagy a gyerekek környezetében élő valós személyek közül választhatják a tanulók vagy jelölheti ki a pedagógus.

A jellemzésírás menete:

- zzz) A pedagógus és a fogalmazó gyerekek válasszák ki a jellemzés „alanyát”.
- aaaa) A tanulók gyűjtsék össze a szereplő legfontosabb jellemvonásait megnevező szavakat.
- bbbb) Döntsék el, mely jellemvonásokat igazolnak beszélgetéssel, melyeket cselekvésleírással.
- cccc) Tegyék meg ezt a tréninggyakorlatoknál leírt módon.
- dddd) Készítsenek vázlatot a pedagógussal közösen. Keressenek címvariációkat a jellemzésükhöz.
- eeee) 1–2 tanuló mondjon összefüggő szöveget, amelyben számba veszi és igazolja a szereplő jellemvonásait.

F) A közös személyről írt jellemzést szövegszerkesztési szempontból először a pedagógus javítsa ki, majd javíttassa ki a tanulókkal az elbeszélő fogalmazás javításánál leírt módon. (Lásd: *Tanítási program 2. osztály.*)

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

- ?5 Az elbeszélő fogalmazásnál leírt tanulótípusok a jellemzés tanításakor is előfordulhatnak, ezért az ott leírtakat ekkor is érvényesnek tartjuk.
- ?6 Azokkal a tanulókkal, akik a külső testi jellemzők felsorolásával igazolják valamely jellemvonás helyességét, végeztessen a pedagógus szövegelemző tréningeket. Ezek során vetesse számba a leírás és a jellemzés műfaji különbségeit. Végeztessen olyan szövegjavítási tréningeket is, amelyekben ez a hibatípus fordul elő.

Tanulásirányítási normák az előkészítő időszakra vonatkozóan

- 18 Az előkészítő szakasz feladatait kis csoportokban végeztesse a pedagógus.
- 19 A feladatmegoldást rövid elemzéssel, mintaadással segítse.
- 20 Szorgalmazza, már a közösen választott személyről írt jellemzésekben is, az egy-egy jellemvonást igazoló bekezdésekre tagolást.

21 Minden lehetséges alkalmat használjon fel a műfaji elemzésre. A szövegelemző tréningeket az előkészítő szakasz befejezése után is folyamatosan végeztesse.

II. ÖNÁLLÓ JELLEMZÉSKÉSZÍTÉS

Menete megegyezik az előző műfajoknál leírt folyamattal (témaválasztás, címadás, önálló jellemzésírás, helyesírási önkorrekción).

III. AZ ÖNÁLLÓAN ÍRT JELLEMZÉSEK ÖNKORREKCIÓJÁNAK TANÍTÁSA

A szövegszerkesztés szempontjából történő javítás menete szintén megegyezik az előző műfajoknál leírtakkal.

A műfaj szempontjából történő javítást segíthetik az alábbi kérdések:

- *Van-e, és ha igen, kiemelt „helyre” szerkesztetted-e a jellemvonás(ok)at megnevező és a véleményedet összegző tételmondatot?*
- *Elegendő-e a tételmondat tartalmának igazolására a cselekvésleírás vagy a beszéltetés?*
- *Ha beszéltetéssel jellemezted a szereplőket, a jellemükhöz igazodva választottad-e meg a szavaikat?*

IV. JELLEMZÉSÍRÁS ÖNÁLLÓAN VÁLASZTOTT 2. SZEMÉLYNEK

A jellemzésírás tanulásának e szakaszára érvényesnek tartjuk a leírás tanulás azonos szakaszában mondottakat.

A levélírás tanítása

Mit jelent a levélírás tanítása?

A levélírás tanítása során képessé tesszük a tanulókat arra, hogy – a kommunikációs funkciók érvényesítése mellett – egy velük megtörtént eseményről egy tőlük térben távoli lévő személynek beszámoljanak. Levelüket a 2. személynek, a címzettel való kapcsolatuknak, a témának megfelelő hangnemben írják. Ha indokolt, leíró, jellemző részekkel pontosítsák.

Hogyan tanítjuk a levélírást?

A tanítás feltétele, hogy a tanulók tudjanak elbeszélő (leíró, jellemző) szövegeket írni.

A tanításhoz felhasználhatók a Fogalmazás munkafüzet, a Feladatgyűjtemény feladatai, a tanulók által írt és gyűjtött levélrészletek.

I. A LEVÉLÍRÁST ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ

A) 3. osztályos korára nagy valószínűséggel már minden gyerek írt, olvasott levelet. A levél formai jellemzőiről tehát már vannak ismereteik.

A pedagógus néhány (például a tanulók által régebben írt) levél elemzésével taníthatja meg annak formai jellemzőit.

A tanítás menete:

- ffff) Vetítsen ki a pedagógus 2–3 rövid levelet.

gggg) A tanulók olvassák el a leveleket. Közben keressék meg a bennük előforduló, azonos formában megjelenő részeket (megszólítás, a levél szövege, elbúcsúzás, dátum, aláírás, esetleg utóirat).

hhhh) Ezután kommunikációs szempontból elemeztesse a pedagógus a leveleket. Az elemzést ilyen kérdésekkel irányíthatja:

- *Olvassátok fel a levelek kapcsolatfelvevő részleteit!* (Kedves X!, Tisztelt Y!, Szevasz, Öcsi!!)
- *Másoljátok le azokat a szavakat, szószerkezeteket, amelyek a levél szövegében a kapcsolattartást biztosítják (például: képzeld el, szíveskedjék továbbá, ha láttad volna)!*
- *Ezután a kapcsolatzáró formákat írjátok le! (Szeretettel üdvözöl: Géza; Jó egészséget kívánok: Beáta; Sokszor csókol: Jutka.) Kapcsolatzáró elem a dátum is.*

iiii) A levélíró írását, a levél küllemét is figyeltesse meg a pedagógus.

– *Melyik rendezett (hanyag) küllemű levél?*

Gyűjtessen olyan szavakat, amelyek a levél külleméből a levélíró jellemvonására utalhatnak (például: igényes, igénytelen).

jjjj) Alkosson 1–2 tanuló szóban szöveget a levél formai jellemzőiről a b) és c) pontban leírt elemzések alapján.

kkkk) Az esetleges hibák kijavítása után a tanulók készítsenek a pedagógussal közösen egy összefoglalót a füzetbe.

B) Fontosnak tartjuk, hogy a pedagógus ebben a szakaszban több – irodalmi, a pedagógus által szerkesztett – *levelet elemeztesen kommunikációs szempontból* és az esetleges *műfaji összetettség szempontjából (c)*. A szövegelemzéseket a levél műfaji sajátosságainak megismerése érdekében végeztetjük a tanulókkal. *A kommunikációs elemzés menetét* fentebb már leírtuk.

C) *A műfaji elemzés lehetséges menete:*

llll) Olvassák el a tanulók az elemzésre szánt leveleket!

mmmm) Húzzák alá a levél mondanivalóját tartalmazó tételmondat(ka)t.

Keretezzék be a tételmondat tartalmát részletező szövegrészt.

nnnn) Ha van a levélben leíró vagy jellemző rész, akkor idézzék fel a műfaji jellemzőket.

oooo) Keretezzék be más színnel a leíró vagy a jellemző részeket. Ha nincs ilyen, keressék meg azok lehetséges helyét.

D) A levél indokolt esetben műfaji szempontból összetett. Az elbeszélő sorokat leíró, jellemző, véleménynyilvánító részek pontosíthatják. A levél tartalmának szabatos megfogalmazását a további tréninggyakorlatok segítik elő. *A megkezdett levelek kiegészítése, befejezése* megadott szövegstruktúrához, hangnemhez, 2. személyhez való alkalmazkodást igényel a tanulóktól.

A szövegszerkesztésen túl a 2. személy kilétéhez igazodó szóválasztás, az udvarias nyelvi formák kiválasztását a levél hangnemébe (tárgyilagos, humoros, baráti) való illeszkedést gyakoroltatják a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai.

E) *A levél hangnemét* (tárgyilagos, baráti, humoros) szintén szövegelemző tréningek végeztetésének eredményeként tudják a tanulók helyesen megválasztani.

A tanításhoz *felhasználhatók* a *Fogalmazás* munkafüzet feladatai, később a tanulók leveleiből kiemelt részletek.

A tréningek végeztetésének menete:

- pppp) Olvassanak el a tanulók egy kivetített levelet. Állapítsák meg, hogy az milyen hangnemben íródott. Ha nem tudják, a pedagógus mondja meg (például: tárgyilagos).
- qqqq) A pedagógus neveztesse meg a levél íróját és a címzettet. A megszólítás, a levél közbeni kapcsolattartás és az elbúcsúzás nyelvi formáiból következtessenek a tanulók az 1. és a 2. személy közti kapcsolat minőségére. Állapítsák meg, hogy a választott nyelvi formák megfelelnek-e a levélíró és a címzett kapcsolatának.
- rrrr) Sűrítsék a levél témáját egy mondatba. Állapítsák meg, hogy a téma milyen hangnemet igényel.
- ssss) Húzzuk alá azokat a szavak, szókapcsolatokat, amelyek a hangnem megállapításának helyességét bizonyítják (*szíveskedjék, tájékoztatjuk továbbá, maradok tisztelettel*).
- tttt) Készítsenek a pedagógussal közösen összefoglalót a füzetbe a levél hangnemét meghatározó tényezőkről (a téma, a címzett, az 1. és a 2. személy közti viszony).

F) *A közös témáról azonos címzettnek szóló levél* megírása során kell a tanulóknak aktualizálniuk a levélről tanult műfaji és szövegszerkesztési ismereteiket. A levélírást a pedagógusnak – csakúgy, mint az elbeszélés, leírás és jellemzés íratását – elő kell készítenie a műfaji és a szövegszerkesztési ismeretek felelevenítésével. A levél témájául szolgálhat bármely aktuális, a gyerekekkel történt esemény. A címzett egy hiányzó osztálytárs vagy egy ismert gyerektárs lehet.

A levélíratás lehetséges menete:

- uuuu) Ismételtesse át a pedagógus a levél formai jellemzőit. Ezt egy kivetített levél rövid elemeztetésével tegye.
- vvvv) Választassa meg – a levél témájától, a címzettől, a levélíró és a címzett kapcsolatától függően – a levél hangnemét.
- www) Gyűjtsen a tanulókkal olyan szavakat, szókapcsolatokat, amelyek a kapcsolatfelvételt, a kapcsolattartást és a kapcsolatzárást udvarias formában teszik lehetővé.
- xxxx) Vetesse számba a levélben elmondandó eseményeket, érzelmeket, véleményt, az esetleges leíró és/vagy jellemző részeket.
- yyyy) A fogalmazó gyerekek írják le a levelet.
- zzzz) Javítsák munkájukat helyesírási, szövegszerkesztési szempontból.

H) *A közös témáról írt levelet* a pedagógus a már többször említett módon javítsa ki.

Az előkészítő időszak tanulásirányítás normái

- 22 Az előkészítő gyakorlatokat kis csoportban végeztesse a pedagógus.
- 23 A tanítás rövid elemzéssel, problémamegoldással történjen.
- 24 A leveleket valóságos 2. személynek írassa a pedagógus, s juttassák el azokat a címzetthez.
- 25 Szorgalmazza a levélszöveg bekezdésekre tagolását.
- 26 Fektessen hangsúlyt a levél küllemére.

II. ÖNÁLLÓ LEVÉLÍRÁS SZABADON VÁLASZTOTT 2. SZEMÉLYNEK

A tanulók mindig aktuális eseményhez kapcsolódva írjanak önállóan levelet. Ez az esemény lehet családi vagy iskolai is. A levélpapírra írt szöveget a javítás után juttassák el a címzettnek.

Az önálló levélírási menete megegyezik a közösen írt levél írásának menetével.

III. A LEVÉL ÖNKORREKCIÓJÁNAK TANÍTÁSA

Ez a tevékenység a szövegre és a műfajra vonatkozó ismeretek aktualizálásával szintén a már előzőekben ismertetett módon végezhető.

A szövegtömörítés tanítása

Mit jelent a szövegtömörítés?

A szövegtömörítés során a különböző műfajú, részletesen kifejtett szövegekből *kiemeljük a legfontosabb* közlendőt, illetve gondolatokat. Írásbeli közlésünk lényege az *ún. tételmondatba* tömöríthető. A tételmondat foglalja össze egy bekezdésnyi szövegegység lényegét. Más szóval: egy-egy bekezdés, szakasz lényegileg nem más, mint egy-egy tételmondat tartalmazta gondolat kifejtése, részletezése. Miután közléseink általában nemcsak egyetlen gondolat kifejtését tartalmazzák, szövegeink tartalma is több tételmondatba – tehát több bekezdésbe – tömöríthető. Ha ezeket a tételmondatokat meghatározott rendbe (például időrend) helyezzük, akkor elkészítjük a szöveg *vázlatát*.

Hogyan tanítjuk a szövegtömörítést?

A szövegtömörítés *tanításának feltétele*, hogy a tanulók a néma olvasással történő szövegfeldolgozás tanulásának eredményeként a bekezdésnyi szövegegységek tételmondatait megtalálják. Ha ez a feltétel teljesül, akkor az *ún. reprodukív* (egy adott szöveg újbóli megszerkesztését segítő) *vázlat* megtanítása már nem okozhat különösebb nehézségeket. Ugyanis a sorrendbe állított tételmondatok megadják a szöveg *vázát*.

A különböző műfajú szövegek pontos megfogalmazását segíti elő *az előzetes, ún. produktív vázlat*. Ez a vázlattípus – csakúgy mint a reprodukív vázlat – egy téma felépítésének a terve.

Vázlatkészítésre a tanult műfajok közös témáiról való írásának szakaszában kerülhet sor. Javasoljuk, hogy a szabadon választott témájú fogalmazásoknál ne legyen kötelező, csak ajánlott a vázlatírás.

A tanítás menete:

aaaa) A pedagógus a közös témáról írt fogalmazások (elbeszélő, leíró, jellemző) előkészítése során vetesse számba azokat az információkat, amelyeket a tanulók szövegalkotásuk során ki akarnak fejteni. Próbálják ezeket mondatszinten (tételmondat) megfogalmazni.

bbbb) A pedagógus rendeztesse sorba valamilyen (térbeli, időbeli, stb.) szempontból a tételmondatokat.

cccc) A tételmondatok kerüljenek fel a táblára. Ez lesz a szövegalkotást segítő vázlat.

dddd) A tényleges fogalmazás megkezdése előtt a pedagógus hívja fel a figyelmet a szöveg tételmondatok szerinti szakaszokra tagolására.

A tanulásirányítás normái

- 27 A tanító építsen a néma szövegfeldolgozás és az irodalmi művek elemzése során szerzett szövegtagolási ismeretekre.
- 28 A szövegtömörítés tanítása nemcsak a fogalmazástanítás feladata. Bármely adódó alkalmat fel kell használni a gyakoroltatásra.
- 29 A tételmondatoknak ne jelöljenek ki „állandó” helyet a szakaszokon belül.
- 30 A vázlat mondatai nem alkotnak összefüggő szöveget.

Tanulásszervezési kérdések

Fejezeteink fő részében bemutattuk a 3. osztályban fogalmazásból tanítandó szövegműfajokat, azok lehetséges tanítási folyamatait. A tanítási folyamatokat részfolyamatokra bontottuk, hogy azokat pontosan le tudjuk írni (például: a leírás folyamatát az előkészítő, a közös témáról és a szabadon választott témáról írt leírás szakaszaira bontottuk). A részfolyamatok közül az előkészítő tréninggyakorlatok szakaszát fejtettük ki bővebben. Hangsúlyozzuk, hogy ez a szakasz a fogalmazásnak *csak előkészítő szakasz*, nem pedig maga a fogalmazás. E szakasz részletes bemutatását azért vállaltuk, hogy felhívjuk a pedagógus figyelmét fogalmazástanításunk szövegtani megalapozottságára és a műfaji sajátosságokhoz alkalmazkodó, pontos *szövegalkotási* elvárásunkra. Tréninggyakorlatokat tehát nem öncélúan, hanem a szövegtani, a műfaji ismeretek megtanítása és a szövegjavító képesség kialakítása érdekében végeztetünk. Ez nem azt jelenti, hogy például a nehezebben fogalmazó tanulók addig nem írhatnak fogalmazást, ameddig ezeket a tréningeket hibátlanul nem végzik. Sőt! Miután a tréningekkel ráirányítottuk figyelmüket a szövegekben előforduló szerkesztési hibalehetőségekre vagy műfaji sajátosságoktól eltérő szövegalkotásra, minél több alkalmat kell adni arra, hogy saját szövegalkotásuk során ezeket a hibákat elkerülhessék, illetve ha elkövették, javíthassák (önkorrekció, szövegjavítási képesség). A könnyen és jól fogalmazó tanulók úgyszintén saját – közösen vagy szabadon választott témájú – fogalmazásaik írása, javítása során gyakorolhatják, illetve szilárdíthatják meg szövegszerkesztési és műfaji ismereteiket.

Azok a tanulók, akik gyakran vétenek valamilyen típusú *szövegszerkesztési hibát* fogalmazásukban, végezzenek az előkészítő szakasz után is naponta, egyénre szabottan összeállított szövegjavítási tréningeket. A tréningek anyagát a tanulók saját fogalmazásaiból emelheti ki a pedagógus. Később a tanuló önállóan korrigálhatja fogalmazását ebből a szempontból.

Mivel a közös témájú és a szabadon választott témájú szövegek fogalmazása és önkorrekciója hasonló menetben történik – csak a műfaji jellemzőkhöz való igazodás eltérő –, az elbeszéléstanítás elemzése után nem részleteztük ismét, hanem visszautaltunk azokra. Itt ismét megerősítjük, hogy a közösen választott és a szabadon választott témájú szövegek íratása jelenti a *tényleges fogalmazástanítást*. Az előkészítő tréningek során szerzett műfaji, szövegszerkesztési ismereteiket – mint már utaltunk rá – a tanulók a közös témájú fogalmazások írásakor és önkorrekciójakor aktualizálják. Saját fogalmazásaik javítása (önkorrekció) és az egyénre szabott szövegjavítási tréningek – melyeket a pedagógus a tanulók fogalmazásainak tipikus hibái alapján állít össze – elvégzése után feltehetően kevesebb műfaji, szövegszerkesztési hibával írják meg a következő fogalmazásokat. *Műfajonként 3–4 közös témáról írt fogalmazás* és azok javítása után – a teljesítmény függvényében – lesznek olyanok, akik már szabadon választott témáról is írhatnak. Javasoljuk, hogy a pedagógus a sok szövegszerkesztési hibát vétő, de témagazdag, fogalmazási kedvvel bíró tanulóknak is teremtsen lehetőséget szabadon választott témáról szóló fogalmazásírásra. A szabadon választott témájú fogalmazások számát ne korlátozza a pedagógus!

A *tanítás folyamatok* részekre bontása magában rejti azt a veszélyt, hogy a fogalmazástanítást – és bármely tevékenység tanítását – nem folyamatként szemlélik a pedagógusok. Mivel nemcsak egy műfajban tanítanak szövegszerkesztést, a fogalmazástanulás folyamatát párhuzamosan futó részfolyamatok (elbeszélés, leírás, jellemzés, levélírás) összességüként lehet elképzelni. A folyamatok egymásmellettiége, időbeli felosztása, a 3. osztályra vonatkoztatott fontossági sorrendje a *Tevékenységeik indítási és fontossági rendje* című függelékéből olvasható ki. (Megjegyezzük, hogy a szövegtani és a műfaji ismeretek tanítását csak a könnyebb, szemléletesebb ábrázolás érdekében választottuk szét.)

Hogy el tudjuk képzelni, miként lehetséges a fogalmazástanulás folyamatát tanítási *órákra bontani*, a *Függelékben* közreadjuk egy fogalmazás jellegű tanítási óra vázlatát.

Eredményes fogalmazástanítást továbbra is csak *kis csoportban* tudunk elképzelni. Ugyanis mind az előkészítő, mind a szövegjavító tréningek szinte egyéni irányítást igényelnek. A fogalmazásírás alapos előkészítése csak 6–8 gyerekkel valósítható meg.

A műfajról szerzett ismeretek *ellenőrzését*, a terminusnevek tartalmának megértését célszerű feladatlappal ellenőrizni. A feladatlapon a tanulók a terminusnevek felhasználásával megfogalmazott feladatokat oldják meg.

Például: *Javítsd a szóismérlést az alábbi mondatpárban tematikus főnév alkalmazásával!*

Vagy:

Tedd az alábbi szövegrészletet utaló névmások felhasználásával koherenssé! Stb.

A műfaji meghatározások ismeretének ellenőrzésére alkalmas a hiányos mondatok kiegészítése, a szövegszerkesztés pedig definíciók tartalmi jegyeinek felsorolása révén történhet.

Például: *A megadott tartalmi jegyek felhasználásával szerkeszd meg az elbeszélő fogalmazás meghatározását: eseményeket mond el; eseményeket időrendben mond el; a szereplők párbeszédeit tartalmazza; írásbeli szövegműfaj; jelölje az esemény helyszínét, idejét, szereplőit.*

Az ellenőrzést az előkészítő tréninggyakorlatok után és új folyamatok indításakor lehet beiktatni a tanítási folyamatba.

Felhasznált irodalom

Hoffman Ottó: *Mondatszerkesztés, szövegalkotás. Gyakorlatok a kifejezőképesség fejlesztésére az általános iskola felső tagozatában.* Budapest, 1978. Tankönyvkiadó

Kunoss Judit: *Fogalmazástanítás az alsó tagozatban.* Budapest, 1983. Tankönyvkiadó.

Nagy Ferenc: *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába.* Egyetemi jegyzet. Budapest, 1980. Tankönyvkiadó

Kiefer Ferenc: *Az előfeltevések elmélete.* Budapest, 1983. Akadémiai Kiadó. 258. p.